

Hushåll och familj som studieobjekt för livsformer

av
Ulla Björnberg

Ulla Björnberg,
Sociologiska institutionen,
Göteborgs universitet

Syftet med denna artikel är att pröva livsformsansatsens användbarhet för en familjesociologisk analys. Detta sker genom en diskussion av förhållandet mellan hushåll, kön och familj i studiet av hushållens livsformer. Livsformsbegreppet utvecklades för att göra analyser av lokala kulturer och försörjningsätt. I dessa analyser har ett manligt perspektiv dominerat, eftersom männens arbete har ansetts dominera hushållens försörjning. Senare har livsformsbegreppet utnyttjats för analyser av hushållens vardagsliv, där den lokala dimensionen har blivit en underordnad faktor. Hushållet som analysenhet i livsformsansatsen blir därmed problematisk att hantera, eftersom den könsspecifika dimensionen får en framskjuten ställning. Analyser av hushållens liv måste förankras i genusteori och familjeteori, hävdas i artikeln.

FÖR SNART TJUGO ÅR SEDAN, dvs. i början på 70-talet, startade Ottar Brox i Norge en debatt om glesbygdens villkor i det urbaniserade industrisamhället. I debatten hävdades att livsformer i glesbygden utarmades på grund av en rad beslut som fattades av centralbyråkrater i storstäderna. I argumenten hävdades att lokala livsformer följde en logik som centralbyråkraterna med sina värderingar och mätmetoder inte förmodade uppfatta. En centralistisk ekonomisk rationalitet riskerade att underminera lokala försörjningsätt och att brutalt utarma glesbygden. (Brox 1969)

Ikolvattnet på denna debatt stimulerades också en rad forskningsprojekt i de nordiska länderna. Under årens lopp kom livsformsansatsen att utvecklas i en rad studier (t. ex. Bäck-Wiklund &

Lindfors, 1976; Kristensen, 1972; Daun, 1969; Björnberg, Bäck-Wiklund, Lindfors & Nilsson, 1981; Björnberg & Bäck-Wiklund 1990).

Livsformsansatsen utvecklades med syfte att förstå motstridiga perspektiv på utveckling som företräddes av centrala makthavare resp. lokalbefolkningen och för att kasta ljus över deras lokala försörjningsformer och samhällenas överlevnadspotential. Målet var att kunna beskriva och förstå den rationalitet som ligger bakom utvecklade rutiner och praktiska tillvägagångsätt som människor utvecklar i sitt vardagsliv och i sina lokala miljöer.

Ett viktigt bidrag i den teoretiska utvecklingen av begreppet var den danske etnologen Tomas Højrup's omfattande arbete om fiskebönder i Limfjorden. I hans modell består livsform av 'existent-

tiella villkor', som avser ekonomiska, politiska, ideologiska och rättsliga villkor som styr hushållens försörjningsformer. Försörjningsformen är knuten till positionen i produktionsstrukturen. Att studera hushålls livsformer innebär således att man analyserar hur sociala klasser utvecklar rutiner för sitt vardagsliv och därmed också hur de kommer att identifiera sig med en lokal kultur, som de själva utformar. Livsformsbegreppet innehåller både kognitiva och materiella aspekter. De kognitiva aspekterna avser hur individerna tolkar sina vardagshandlingar. Det innefattar individens bild av livet och den position han/hon har i samhället, värderingar, normer och sociala relationer, ideal för familjeliv och lokalt samhällsliv, uppfattningar av rätt och fel, plikter och rättigheter.

Højrup identifierar tre grundtyper av livsformer med skilda existentiella villkor – egenföretagare, lönearbetare och karriärarbetare.

De existentiella villkoren för en egenföretagare är att:

1. Producenten äger, kontrollerar och disponerar över företaget och dess verktyg.
2. Producenten både arbetar och kontrollerar arbetet själv. Han/hon är både chef och arbetare.
3. Vanligtvis är firmans juridiska och ekonomiska konstruktion sådan att hushållets och firmans ekonomi sammanfaller. Det betyder att ägaren är personligt ansvarig för firmans skulder. Det är ingen klar distinktion mellan dem som i aktiebolag. I princip är det inte firmans storlek som är den mest betydelsefulla dimensionen utan familjeföretagets juridisk/ekonomiska form.

De existentiella villkoren för en lönearbetare har att göra med uppdelningen mellan tid som säljs för lön och tid för eget, eller familjens ändamål. Både lönearbete och hushållsarbete producerar värde, men den centrala skillnaden ligger i tid som kontrolleras av andra respektive "fri" tid. Belöningen för den sålda tiden är pengar och knappast mycket mer. Mer arbete ger mer pengar. Arbetaren har generellt sett ganska be-

gränsade möjligheter att kontrollera arbetets innehåll och villkor. Han/hon tar order. Som kontrast – åtminstone för män – kontrolleras det arbete som görs till förmån för hushållet av den arbetande själv. Den fria tiden kan också nyttjas till individuell personlighetsutveckling.

Tjänstemän/kvinnor i karriären har andra existensvillkor. De är också lönearbetare och säljer sin tid, men de har större kontroll över sitt arbete. Personer i karriären skall hantera uppgifter som rör företagets ledning och drift. Det innebär t. ex. att köpa arbetskraft, leda och fördela arbete, utveckla och effektivisera rutiner och produkter, sälja varor och skydda kapitalet och medverka till att öka vinsten.

Det kvalificerade arbete som behövs för dessa typer av arbetsuppgifter har ett mer komplext belöningsystem – pengar, möjligheter till befordran, statussymboler och 'fringe benefits' av olika slag. Belöningsystemet syftar till att uppmuntra kvalifikation och skicklighet, lämplighet och lojalitet. Befordran och ökad kompetens är fundamentala som existentiella villkor i karriärarbeten. Det markerar skiljelinjen mellan lönearbetaren och tjänstemannen i karriären. För den senare leder det till att han/hon identifierar sig med företaget. Uppfattningen av tid som arbetstid respektive fri tid blir mindre skarp. För karriärpersonen är lönearbetet ett kvalificerat åtagande som också involverar andra medlemmar i familjen via de statussymboler som följer med arbetet. För alla människor är arbetet en viktig källa för den sociala identifikationen. Arbetet får olika innebörd för arbetaren, karriärpersonen och egenföretagaren. För arbetaren är arbetet främst ett medel för att försörja sig. För karriärpersonen har arbetet en känslomässig och personlig innebörd. Tjänstemannen i karriären säljer inte bara sin arbetskraft utan också sin själ.

Poängen med livsformsbegreppet är dess konkreta och lokala dimension. Syftet har varit att studera hur de tre grundtyperna av livsformer

varierar lokalt, beroende på den konkreta utformningen av de existentiella villkoren. Till exempel är existensvillkoren för fiskebönder i Limfjorden annorlunda än för jordbrukare i Jämtland. Ytterligare en poäng har varit att studera hur förändrade existensvillkor ger upphov till nya kulturella mönster. Livsformsbegreppet är särskilt väl ägnat för att förstå lokal social förändring.

En kritik mot begreppet har emellertid varit dess snäva inriktning mot försörjning. Det manliga perspektivet har dominerat och den offentliga sektorns roll och kvinnornas reproduktiva arbete har inte analyserats annat än perifert. Särskilt i Sverige har expansionen av den offentliga sektorn haft en stor ekonomisk betydelse i omvandlingen av glesbygdens existensvillkor.

I senare studier har livsformsansatsen kommit att breddas genom att den har använts för att analysera det reproduktiva arbetet inom familjer, med särskild tonvikt på hur detta kan kombineras med lönearbetet i moderna hushåll med två försörjare. Ett exempel är min och Margareta Bäck-Wiklunds forskning om hur familjer i olika typer av kommuner organiserar sitt vardagsliv med hänsyn till barnomsorg, fritid och arbete. Begreppet breddas här med avseende på studiet av existentiella villkor till att omfatta förhållandet mellan arbetsmarknad och politisk struktur via den offentliga sektorns lokala serviceutbud. Vidare inbegreps i studien förhållandet mellan kvinnor och män i vardagens tidshantering (Björnberg & Bäck-Wiklund, 1987).

Ett annat exempel är Lohne Rahbeks analyser av kvinnospecifika livsformer. Hennes studier utgår från en kritik av att livsformsbegreppet är mansfixerat. Hon har utvecklat ansatsen för att förstå kvinnospecifika livsformer (Rahbek, 1987). Detta har också Tora Friberg gjort i sin avhandling *Kvinnors vardag*. Hon går ett steg längre än Rahbek och utnyttjar livsformsbegreppet för att analysera enbart kvinnor. Härmed tillämpas be-

greppet i en feministisk analys. Friberg hävdar att det finns en manlig och en kvinnlig variant av varje livsform. Hon analyserar dock inte vari de specifika skillnaderna mellan könen består utan koncentrerar sig på skillnader mellan kvinnor i olika livsformer. Kvinnor har gemensamma problem som de skall lösa och sätten varierar mellan olika livsformer (Friberg, 1990).

Breddningen av begreppet medförde också en förskjutning i syftet med livsformsanalysen. När livsformsbegreppet användes i studiet av lokala samhällen var syftet att beskriva livsformer som lokala kulturformer, där hushållen användes som illustrationsobjekt. När livsformsbegreppet användes i studier av familjers eller kvinnors vardagsliv, kom livsformsbegreppet att bli en referensram för konkreta analyser av hushållens dynamik. Härmed står egentligen inte längre lokala kulturformer i fokus, utan de enskilda hushållen eller familjernas klassspecifika erfarenheter. Analysen får en familjesociologisk inriktning.

Hushållet som analysenhet

Hushållet är bärare av livsformen. Det sätt på vilket hushållet organiserar försörjningen är centralt i analysen. Hushållet ses som en arbetande, ekonomisk enhet. Därmed blir också hushållet och hushållens strategier ett centralt studieobjekt i livsformsanalysen.

Ett problem i livsformsansatsen är dock hur man skall hantera den handlande enheten – är det hushållet eller individerna? Detta problem blir särskilt tillspetsat eftersom hushåll vanligtvis består av kvinnor och män som har skilda erfarenheter och livsperspektiv.

Analytiskt kan hushållet betraktas som en arbetande enhet, vars medlemmar gemensamt skapar ett hem och oftast också ett familjeliv eller annan form av primär social gemenskap. Den ekonomiska samhörigheten är en förutsättning för att enheten skall betraktas som hushåll. Det räcker således inte att individerna bor tillsammans.

Analytiskt kan det vara poängfullt att särskilja hushållet och familjen eftersom ett hushåll inte nödvändigtvis måste vara en familj. Med familj menar jag då personer som binds samman av biologiska band och/eller en känslomässig gemenskap, som av medlemmarna betraktas som familj. Familjetillhörighet är en grundsten för social identifikation, vare sig banden är biologiska eller sociala.

Som arbetande enhet förväntas hushållets medlemmar mobilisera de resurser som behövs för att tillgodose medlemmarnas behov. Inom hushållet utvecklas strategier, dvs. accepterade medel för att nå accepterade mål.

Teoretiskt kan man se det så att hushåll, vars medlemmar tillhör olika livsformer, förväntas handla inom ramen för olika motiverande strukturer. De handlar med utgångspunkt från olika rationalitet. Karriärhushåll, lönearbetarhushåll och egenföretagarhushåll har grundläggande skillnader i sina förutsättningar och deras strategier kommer därför att skilja sig åt.

När man är ute på fältet och studerar hushållens strategier blir det emellertid problematiskt att identifiera hushållets mål och medel, eftersom individer inom hushållet vanligtvis har litet olika mål för sin tillvaro. När sociologer kommer nära den verklighet som skall beskrivas tenderar kategoriseringar att lösa upp sig och bli svåra att hantera. Det gäller särskilt skillnader mellan klasser. Familjer är komplexa enheter och klassvariabeln är oftast inte gemensam för män resp. kvinnor inom samma familj. Klassvariabeln är sällan renodlad för individerna på grund av social mobilitet över livscykel. Dessutom blir det problematiskt att skilja ut vad som är klassspecifikt och vad som beror av biografiska omständigheter – livserfarenhet och uppväxtvillkor. En oundviklig fråga är därför: I vilken utsträckning kan vi förklara hushållsstrategier i familjer som resultat av klasstillhörighet?

Det traditionella sättet att beskriva hushållet som handlande enhet är att välja ut en representant för hushållet, som får svara för hushållets aktiviteter eller åsikter. Tanken är att det är oväsentligt vem som svarar för hushållet. Det viktiga är att man har valt en 'god' representant, som förväntas ha bra kännedom om hushållet i de frågor som undersökningen avser.

Ett annat sätt är att beskriva hushållets medlemmar var för sig. Resultatet av ett sådant tillvägagångssätt är emellertid att man egentligen inte gör en hushållsanalys utan man gör en individuell analys. Man kan inte särskilja det som framstår som karakteristiskt för hushållet.

Ett tredje sätt att beskriva hushållet är att kombinera individuella svar till ett gemensamt mått. Hushållet bedöms som summan av dess delar. Det är oväsentligt att veta vem som gör vad, det intressanta är att veta att aktiviteten förekommer inom hushållet.

Detta tillvägagångssätt användes i en studie av hur familjer organiserar sitt vardagsliv i två kommundyper t. ex. då det rörde sig om aktiviteter för barnen eller hushållets ekonomiska aktiviteter. Syftet var att deskriptivt jämföra hushåll i olika livsformer (Björnberg & Bäck-Wiklund, 1987). I studien kombinerades också individansatsen och hushållsansatsen. Exempelvis klassbestämde kvinnors och mäns yrken separat, för att kunna göra delanalyser av kvinnors och mäns handlingar.

Vid hushållsanalysen gavs mannens yrke företräde vid klassificeringen av hushållen i de tre idealtyperna för livsformer – småföretagare, arbetarhushåll och karriärhushåll. I drygt 50 procent av familjerna hade män och kvinnor samma klassposition, i 33 procent av hushållen hade mannen en högre klasstillhörighet och i 17 procent en lägre tillhörighet än kvinnan. Det bör emellertid påpekas att kvinnorna i alla tre kategorier hade sämre arbetsförhållanden än männen.

Vårt tillvägagångssätt för att beskriva hushållen var att låta män och kvinnor inom familjerna ge sin gemensamma syn på familjens vardagsrutiner. I frågeformuläret besvarades visserligen nästan varje fråga om familjerutiner separat av män och kvinnor. En del av dessa frågor besvarades i enrum av var och en men merparten av frågorna besvarades i den andre makens/makans närvaro. Det betyder att den sociala konstruktionen av familjens verklighet blev en fråga om makt, dvs. vem som tog ordet. Även om män och kvinnor försöker leva upp till en gemensam verklighetsbild, en presentation av 'vi' och 'oss' och även om handlingarna ofta har 'vi' och 'oss' i sinnet som ett övergripande mål i vardagslivet, så skiljer sig de individuella bidragen och tolkningarna av dessa i det vardagliga samspelet. Detta framkom särskilt tydligt i de kvalitativa intervjuer som vi företog med ett urval av familjer och då vi diskuterade mer ingående frågor som gällde mål och medel.

Lone Rahbek illustrerar detta med sina studier av hur kvinnor, särskilt husmödrar, definierar sin roll i familjer som tillhör olika livsformer. Det sätt på vilket kvinnor definierar sin roll delades upp i mål och medel och analyseras utifrån mannens klasstillhörighet. Hans arbete definieras som hushållets existentiella villkor. Som husmor skapar kvinnan motiveringen för sin existens via mannen. Han och hans betalda arbete utgör medlen för hennes existens. Det dominerande livsmålet för kvinnan i en lönearbetarfamilj blir familjen.

Rahbeks arbete är ett medvetet försök att utveckla en teoretisk förståelse av kön och klass på hushållsnivå. Det är ett försök att med utgångspunkt från en strukturell teori analysera den rationalitet med vilken familjer fungerar. Hur är försörjningen organiserad och vilka är de logiska konsekvenser av en specifik organisering av försörjningssättet för familjemedlemmarnas sätt att resonera om familjerelationer och förhållandet mellan makar? Betydelsefullt är också hur ma-

karnas ideologiska föreställningar om familjeliv är interrelaterade och hur de förmår skapa ett team för samarbete utifrån definitioner av mål och medel för familjen. T. ex. i karriärlivsformen är lönearbetet målet för mannen. Det står för hans ideal om självförverkligande. Han representerar familjens "front linje" och maken producerar, som husmor, den nödvändiga service som han behöver. Det är nödvändigt att båda parter kommer överens om mål och medel och vilken arbetsfördelning de skall ha. Hon måste acceptera hans arbete och hur detta tränger in i hemmet och hon måste backa upp honom via hemmet. Han i sin tur måste acceptera hennes personliga mål.

Man kan tolka teorin så att de beroende husmödrarna symboliskt säljer sin arbetskraft till mannen och en del av vad hon säljer är ett acceptande av de villkor som han skapar för henne. Hon måste också acceptera den specifika ideologi eller de värderingar som är knutna till hans arbete. Vad hon kan hoppas på är att de delar målsättningar för familjen, dvs. att han inte ägnar för mycket tid till sina personliga intressen och därmed reducerar "hennes familj" till en serviceinstitution för honom.

Det intressanta är sedan att studera vad som händer när husmödrarna blir förvärvsarbetande och ger ett väsentligt bidrag till hushållets försörjning. Det innebär att existensvillkoren för hushållets försörjning blir mer sammansatta, särskilt om männen och kvinnorna har olika försörjningsvillkor. Husmorsideologin har starka rötter och lever kvar trots att kvinnorna blir lönearbetare (Bjerén, 1991). Samtidigt gör sig spänningar och motsättningar i vardagslivet gällande på grund av att det praktiska livet får en ändrad utformning.

En slutsats som vi kan dra av dessa forsknings- erfarenheter är att hushållet som analysenhet måste delas upp i sina beståndsdelar och analyseras som en dynamisk enhet i sig själv. Hushållets strategier kan ses som ett resultat av förhandlingar mellan medlemmarna i hushållet. Om syftet med

studien är att studera dynamik och förändring blir det nödvändigt att studera förhandlingsspelet i sig.

Livsformsteorin – några teoretiska och empiriska reflexioner kring familj och hushåll

Det är uppenbart att livsformsteorin har många begränsningar vad gäller förståelsen av hushållets inre liv. Detta är inte så anmärkningsvärt, eftersom poängen med livsformsansatsen i första hand inte var att analysera familjer och hushåll utan att förstå lokala försörjningsformer och lokal kultur. Samtidigt kan man konstatera att familjesociologin saknar en teoretisk förankring där familjeliv studeras i ett socialt och ekonomiskt sammanhang. Livsformsteorin är därför intressant för en utveckling av familjesociologin.

Livsformsteorin är en hushållsteori och i grunden en materialistisk teori, eftersom den hävdar den fundamentala betydelsen av aktiviteter knutna till försörjning – som lönearbete, att hushålla och få resurser att räkna till, att skapa en materiell standard för hemmet och att skapa de symboler som representerar familjen. Den typ av lönearbete som hushållets medlemmar har är av betydelse för hur tiden organiseras i hushållet, dvs. förhållandet mellan lönearbete och fritid. Livsformsteorin hävdar att det råder ett samband mellan lönearbetets organisering och organisering av arbete i hushållen. Detta betyder inte att hushållsarbetet är bestämt av lönearbetet. Men det betyder att den mening som tillskrivs arbetet i hemmet är relaterat till den mening som tillskrivs lönearbetet. Med denna innebörd kan livsformsteorin användas till att tolka familjerelationer i termer av hushållets aktiviteter. Men frågan är om detta är tillräckligt?

Väljer man att teoretiskt analysera betydelsen av materiella motiveringar för hur tiden användes i hushållet kommer man också att finna att de är betydelsefulla. Men vilka resultat skulle vi få

utifrån en teori att kärlek är en viktig faktor i hushållets tidsanvändning? Det råder oklarheter i den teoretiska och empiriska analysen av hur tiden används beträffande den betydelse man tillmäter sådana materiella faktorer som lönearbete och hushållsarbete respektive sådana immateriella faktorer som moraliska föreställningar om familjeband och känslomässiga relationer mellan familjemedlemmar, inom grannskap och kamratskap. Livsformsteorin måste balanseras mot andra teorier som betonar immateriella faktorer bakom sociala relationer och tidsanvändning.

Inom sociologisk familjeteori betonas betydelsen av föreställningar om familjeideal och upplevelse av förpliktelser inom familjen – föreställningar som uttrycks generellt i samhället och som är grundade i könsideologier. Som exempel kan nämnas brittiska studier av J. Finch, Julia Brannen och Peter Moss. Dessa brittiska forskare ställer frågor om i vilken utsträckning kvinnors ändrade erfarenheter verkligen leder till att de ändrar sina ideal och värderingar beträffande familjeliv och sin roll i detta. Förändras normer och värderingar i uppfattningen om vad som är förpliktelser inom familjen som en följd av att kvinnor intar nya roller i samhället? J. Finch har t. ex. studerat hur individer i familjekretsen förhandlar sin situation gentemot samhälleliga normer och värderingar (1989, 1990) J. Brannen & P. Moss fokuserar hur mödrar, som "bryter" mot den i Storbritannien gängse föreställningen att mödrar skall stanna hemma med små barn, motiverar sina handlingar för sig själva och stöper om dem så att de faktiskt blir förenliga med gängse ideologi om vad kvinnor skall göra (1990).

Den amerikanska sociologen Arlie Hochschild har i en rad empiriska fallstudier studerat det komplexa förhandlingsspelet mellan förvärvsarbete och familjer. Hon kan visa upp exempel på hur makar med mycket traditionella föreställningar om köns plats i hem och arbetsliv ändå kan komma fram till en mycket jämlik

arbetsfördelning i hemmet och tvärtom. Vad som tänktes av makarna visade sig inte i deras handlingar, men arbetsfördelningen legitimerades ändå av deras ideologi. Hennes resultat visar dock tydligt att båda makarnas lönearbete spelar en betydelsefull roll i resonemang och förhandlingar om hur arbetet i hemmet fördelas.

Den norska sociologen Kari Moxnes anser att individuella definitioner av vad ett äktenskap skall vara och hur familjeliv skall fungera är den teoretiska grundvalen för hur familjelivet faktiskt fungerar i familjer. Hennes studier, liksom A. Hochschiels visar att det inte är arbetsfördelningen i sig och de objektiva kraven som sådana som är den mest betydelsefulla faktorn bakom lyckliga eller fungerande partnerskap utan det är kongruensen mellan makarna i deras sätt att definiera verkligheten.

Förhandlingssystemet i hushållet är ett komplext bygge. Det grundas på mannens föreställningar om vad lönearbetet betyder för honom respektive vad det betyder för henne. Viktigt är också vilken betydelse mannen tillmäter makans

lönearbete och vice versa. Vidare hur makarna bedömer lönearbetets roll för familjen som enhet respektive hur man bedömer hushållsarbets betydelse för familjen. Dessa olika värderingar måste ses i relation till makarnas ömsesidiga historia för utbyten – plikter, gåvor.

Tillsammans visar hittillsvarande forskning att det i slutändan är den mening, innebörd, som män, kvinnor och barn tillskriver olika aspekter på den gemensamma tillvaron i hushåll och familjer som är viktig. Vi kan inte bestämt hävda att materiella relationer är grundläggande för hushållets eller familjens relationer, men vi kan påstå att de är mycket betydelsefulla. Vi måste också specificera de sätt på vilka materiella relationer förhåller sig till köns- och familjeideal samt till kärlek mellan makar, mellan föräldrar och barn samt inom en vidare familjekrets.

Livsformsteorin har fört oss en bit på väg i förståelsen av modernt familjeliv. Dess räckvidd är dock begränsad och teorin behöver kompletteras med genusteorier och familjeteori.

Referenser

- Bjerén, Gunilla: "Livsformer och samhällsförändring i Sverige" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2 1991.
- Björnberg, Ulla; Bäck-Wiklund, Margareta; Lindfors, Hans & Nilsson, Arne: *Livsformer i en region. En jämförande analys av livsformer och samhällsliv i 70-talets Sverige*, Liber, Stockholm 1980.
- Björnberg, Ulla: *En sextiotalsförort mot åttiotalet. En studie av livsformer och samhällsliv mot bakgrund av regionala förändringar på arbetsmarknad och i bosättningsmönster*, Forskningsrapport nr 66. Sociologiska Institutionen, Göteborgs Universitet 1980.
- Björnberg, Ulla & Bäck-Wiklund, Margareta: *Vardagslivets organisering i familj och när-samhälle*, Daidalos 1990.
- Brannen, J. & Moss, P.: *Managing mothers. Dual earner households after maternity leave*. Unwin 1990.
- Brox, Ottar: *Centralbyråkraterna och glesbygden*, Prisma, Verdandidebatt, nr 42, 1969.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Lindfors, Hans: *Utveckling eller avveckling?* Studentlitteratur, 1976.
- Daun, Åke: *Upp till kamp i Båtskärsnäs*, Prisma, Verdandidebatt nr 41, 1969.
- Finch, J.: *Family obligations and social change*, Polity Press 1989.
- Finch, J. & Mason, J.: "Obligations of kinship in contemporary Britain: is there normative agreement?", in *British Journal of Sociology*, 1990.

- Finch, J. & Mason, J.: "Gender, employment and responsibilities to kin" in *Work, employment and Society*, 1990.
- Friberg, Tora: *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum*, Lund University Press, 1990.
- Hochschild, A.: *The Second Shift. Working parents and the revolution at home*, Piatkus 1990.
- Højrup, Thomas: *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*, Hørsholm 1983.
- Kristensen, H.: *Levevilkor i Nordjylland, Sammanfattende rapport*, Landsplaneudvalgets sekretariat, Köpenhamn 1972.
- Moxnes, K.: *Kjernesprengning i familien? Familieförändring ved samlivsbrudd og dannelse av nye samliv*, Universitetsforlaget 1990.
- Rahbek Christensen, Lone: "Hver vore veje. Livsformer, familjetyper og kvindeliv", i *Etnologisk Forum*, 1987.

Denna artikel har granskats vetenskapligt av minst två av de lektörer som anges på sidan 172.

Ulla Björnberg är docent i sociologi och verksam vid sociologiska institutionen i Göteborg. Hon har under många år forskat inom området livsformer och samhällsliv. Under tre år har hon varit verksam i Wien vid ett forskningscenter för komparativa studier mellan Väst- och Östeuropa. Där genomförde hon bl. a. en studie av förändringstendenser och motsättningar i modernt familjeliv i samarbete med forskare från 14 länder. Nu har hon påbörjat ett internationellt, komparativt projekt om förenlighet mellan arbetsliv och familjeliv i Öst- och Västeuropa.